

Maritiem & kustgebonden erfgoed

Auteurs

Marnix Pieters ¹
Benoit Strubbe ²
Maarten Van Dijk ¹
Hans Pirlet ³

Lector

Jeroen Walterus ⁴

¹ Agentschap Onroerend Erfgoed

² Provincie West-Vlaanderen

³ Vlaams Instituut voor de Zee (VLIZ)

⁴ FARO - Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

Te citeren als:

Pieters, M., Strubbe, B., Van Dijk, M., Pirlet, H., 2013. Maritiem & kunstgebonden erfgoed. In: Lescauwet, A.K., Pirlet, H., Verleye, T., Mees, J., Herman, R. (Eds.), Compendium voor Kust en Zee 2013: Een geïntegreerd kennisdocument over de socio-economische, ecologische en institutionele aspecten van de kust en zee in Vlaanderen en België. Oostende, Belgium, p. 197-208.

Maritiem en kustgebonden erfgoed dekt als omschrijving een zeer grote lading. Het omvat maritiem archeologisch erfgoed in de zee zowel als op het land, varend erfgoed, bouwkundig erfgoed typerend voor het kustgebied, kustlandschappen met erfgoedwaarde, roerend maritiem erfgoed en immaterieel maritiem erfgoed. Overzichtswerken die deze maritieme erfgoedthema's voor het Belgische deel van de Noordzee (BNZ) en het aangrenzende kustgebied integrerend en overkoepelend behandelen zijn er niet, evenmin als overzichtswerken die een bepaald aspect ervan op geïntegreerde wijze aanpakken, over de kunstmatige en aan verandering onderhevige grenzen (juridisch, fysisch of disciplinair) heen.

Het maritieme en kustgebonden erfgoed op een geïntegreerde manier aanpakken, biedt nochtans voordelen onder meer voor het doorgronden van de onderlinge verbanden en de ruimere samenhang. Bovendien zijn de verschillende soorten grenzen in de loop der tijden ook sterk gewijzigd. Zo lag de kustlijn in de Romeinse periode bijvoorbeeld een heel stuk verder zeewaarts dan de huidige kustlijn. Hierdoor is archeologisch erfgoed dat in het toenmalige kustgebied aan land gevormd is, zich na verloop van tijd onder water gaan bevinden. Het spreekt voor zich dat dit erfgoed, wanneer nog voorhanden, in samenhang met het verwante in de huidige kustvlakte gesitueerde archeologisch erfgoed dient bekeken te worden.

9.1 Huidige Toestand

9.1.1 Maritieme archeologie

Het begrip 'maritiem archeologisch erfgoed' is een begrip dat een zeer grote lading dekt. We noemen de drie belangrijkste elementen:

- Scheepswrakken en andere wrakken en onderdelen ervan, ongeacht waar ze aangetroffen worden;
- In zee, rivieren of andere waterpartijen verzonken nederzettingen of andere sporen of resten van menselijke activiteiten onder water;
- Aan land gesitueerde archeologische sporen en sites die wat hun voormalige werking betreft volledig op zee gericht waren zoals vuurtorens, vissersdorpen, scheepswerven, dijken, veenwinningen, zoutziederijen, etc.

Op het onderzochte archeologische erfgoed staat geen enkele beperking ten aanzien van de ouderdom. Ook een scheepswrak uit WOII verdient een gepaste archeologische behandeling, die uiteraard verschillend zal zijn van de behandeling van een scheepswrak uit de bronstijd.

Sinds 2003 wordt er door het [agentschap Onroerend Erfgoed](#) en zijn voorgangers (Instituut voor het Archeologisch Patrimonium (IAP), Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE)) gestructureerd aandacht besteed aan maritiem archeologisch erfgoed.

Voor het hele spectrum van het maritiem archeologisch erfgoed, zoals hierboven geschetst zijn wat Vlaanderen en het BNZ betreft, een aantal deeloverzichten beschikbaar:

- De databank van het agentschap Onroerend Erfgoed www.maritieme-archeologie.be beoogt de relevante informatie omtrent maritiem archeologisch erfgoed in Vlaanderen en in BNZ gestructureerd te documenteren en te ontsluiten. Hierin vindt men onder meer informatie over scheepswrakken (en hun inhoud) die aanwezig zijn in de Noordzee en in Vlaanderen, over losse voorwerpen uit zee en over maritieme sites aan land zoals vissersdorpen en vuurtorens. In februari 2013 waren er in deze databank 305 scheepswrakken, 2 vliegtuigwrakken, 7 andere onderwater sites, 101 structuren en 101 geïsoleerde individuele archeologische objecten geregistreerd die eveneens beschikbaar werden gesteld voor het publiek.

Verder zijn er nog twee databanken die gestructureerd waardevolle informatie aanbieden over een deel van het hier behandelde erfgoed, nl. scheepswrakken, zonder evenwel archeologisch van opzet te zijn:

- De wrakendatabank van de Vlaamse Hydrografie, www.vlaamsehydrografie.be/wrakkendatabank.htm, die is opgezet vanuit het oogpunt van een veilige scheepvaart. De informatie uit deze databank vormde ook de basis voor een boek over wrakken in de Noordzee dat in inventarisvorm 277 wraksites bespreekt (*Termote & Termote 2009*¹⁴¹⁶³⁶);
- De online raadpleegbare databank www.wrecksite.eu (privé-initiatief) die ondertussen is uitgegroeid tot een wereldwijd gewaardeerde en geconsulteerde databank over scheepswrakken.

Naast de drie bovenvermelde databanken, zijn er ook een aantal overzichtspublicaties beschikbaar die een deel van het maritiem archeologische spectrum bestrijken. Zo worden op de website van de onderzoekbalans van

het agentschap Onroerend Erfgoed (<https://onderzoeksbalans.onroenderfgoed.be>) twee synthesedocumenten aangeboden met betrekking tot maritieme archeologie:

- Een overzicht van het archeologische onderzoek in het BNZ beneden de hoogwaterlijn (inclusief het strand) (in aangepaste vorm gepubliceerd in *Pieters et al. 2010*¹⁹⁷²⁸⁴);
- Een overzicht van scheepswrakken en onderdelen ervan gevonden in rivieren en aan land in Vlaanderen. De middeleeuwse scheepswrakken uit Vlaanderen zijn ook opgenomen in een recent syntheseartikel over middeleeuwse schepen (*Van de Moortel 2011*²²⁷⁴⁰³).

Voor de studie van aan land gevonden scheepswrakken of onderdelen ervan, is vanuit internationaal oogpunt het onderzoek naar de middeleeuwse scheepswrakken, gevonden te Doel van belang (zie ook www.kogge.be). Rond het archeologisch erfgoed van laatmiddeleeuwse en vroegmoderne vissers is de laatste decennia in Vlaanderen uitgebreid onderzoek verricht op de middeleeuwse vissersgemeenschap van Walraversijde. Een eerste omvangrijk deel van de onderzoeksgegevens van het archeologisch onderzoek te Raversijde werd gepubliceerd in *Pieters et al. (2013)*²²⁷⁹⁹⁵.

De andere categorieën van maritiem archeologisch erfgoed aan land zoals dijken, havenstructuren, vuurtorens, schelpenbranderijen, zoutziederijen, etc. blijven tot op heden bijna volledig onbelicht in het archeologisch onderzoek in Vlaanderen.

In 2013 ging het IWT-project 'Archeologisch onderzoek in de Noordzee: ontwikkeling van een efficiënte evaluatiemethodologie en voorstellen tot een duurzaam beheer in België (*SEARCH*)' (2013-2016) van start. Dit project beoogt een methodologie aan te reiken voor de kennishiaten die bestaan omtrent begraven scheepswrakken en prehistorische relictten in de Noordzee. Er zal een efficiënte en kostenluwe methodologie ontwikkeld worden die moet toelaten de paleolandschappen, die kunnen gekoppeld worden aan prehistorische aanwezigheid, en begraven archeologische resten en sporen te detecteren en deze volgens internationaal aanvaarde standaarden te beheren en te vrijwaren van ongecontroleerde vernieling.

9.1.2 Varend erfgoed (inclusief historische scheepsbouw)

Het varend erfgoedbeleid is relatief recent tot stand gekomen. Vooraan de jaren 1990 groeide de aandacht voor het varend erfgoed vanuit de cel industrieel erfgoed binnen de vroegere afdeling Monumenten en Landschappen (het huidige agentschap Onroerend Erfgoed). De link tussen het varend en het industrieel erfgoed is voor de hand liggend. De schepen werden gebouwd met materialen die ook in andere economische sectoren werden gebruikt. Aanvankelijk was hout het geprefereerde materiaal voor schepen. Afhankelijk van het type vaartuig werd echter vroeger of later overgeschakeld op staal, het product bij uitstek van de industriële revolutie. In de pleziervaart werd steeds vaker kunststof gebruikt. De aandrijving evolueerde van gezeilde schepen over stoomboten tot dieselmotoren. Het varend erfgoed wordt door het agentschap Onroerend Erfgoed bijgehouden in een inventaris, die naar schatting 250 vaartuigen zal bevatten en in de toekomst zal ontsloten worden in de inventaris van het onroerend erfgoed (<https://inventaris.onroenderfgoed.be/>).

Specifiek voor de kust zijn twee scheepstypes van groot belang: de vissersschepen en de zeiljachten. In tabel 1 worden enkele van de belangrijkste schepen en hun kenmerken voorgesteld. Een overzicht van de vissersvaartuigen vanaf 1929 wordt gegeven in de *databank van de Belgische vissersvloot* van het Vlaams Instituut voor de Zee (VLIZ) (zie ook thema **Visserij**).

Het project Panesi ging dieper in op de bouw van vissersschepen aan de kust aan de hand van de archieven van de scheepswerf Panesi (Van Dijck & Daems, te verschijnen in *Relicta*). Het onderzoek schetst het wedervaren van de scheepsbouw aan de kust en beschrijft de ontwikkeling van de gebouwde vissersvaartuigen tussen ca. 1870 en 1970.

De Mercator is een geval buiten categorie. Het schip werd in 1996 als monument beschermd. De barkentijn van 78 meter werd in 1932 gebouwd in staal volgens plannen van Adrien de Gerlache. De Mercator werd gebruikt om toekomstige koopvaardijofficieren op te leiden. Sinds 1961 is het schip als museum te bezoeken (*Vanden Bosch 2001*⁴¹⁹³⁶). In laatste instantie moet gewezen worden op de Westhinderlichtschepen (1950, Béliard werf, Oostende). Deze drijvende vuurtorens waarschuwden schepen voor de kust voor zandbanken en werden in 1993 vervangen door onbemande lichtplafvormen.

Tabel 1. Een selectie van belangrijke historische vissersschepen en zeiljachten met hun kenmerken.

NAAM SCHIP	KENMERKEN
Outka	Bouwjaar 1963, een houten zeiljacht van 9,04 meter, werf: Maria Hots in Oostende, beschermd als varend erfgoed
Tomidi	Bouwjaar 1984-1985, wedstrijdzeiljacht van 17,54 meter, werf: Standfast Yachts in Breskens. Nam als de Rucanor Tristar deel aan de Whitbread Round the World Race. Beschermd als varend erfgoed.
Lorette de Gravelines	Bouwjaar 1907, 17 meter, oudste nog bestaande zeilvissersschip aan de Belgische kust, in restauratie
De Nele	Nagebouwd zeilvissersschip, Oostende
Jacqueline-Denise	Blankenbergse garnaalvisser, 17 meter, gebaseerd op de romp van een schip dat in 1942 bij Borrey in Oostende werd gebouwd
O.32 Jessica	Bouwjaar 1935, motortreiler, werf: Crabeels in Oostende, collectie van het Sincfalamuseum
OD.1 Martha	Bouwjaar 1942, motortreiler, pronkstuk van het NAVIGO-visserijmuseum
Z.53 Gilbert-Norbert	Bouwjaar 1942, motortreiler
N.788 Moed en Vertrouwen	Bouwjaar 1942, houten motortreiler, 15 meter, in zeer slechte staat langs een invalsweg naar Oostduinkerke
O.305 François Musin	Bouwjaar 1948, Diepzeetreiler voor IJslandvisserij, werf: Béliard – Crighton in Oostende voor N.V. Motorvisscherij. Wordt in Antwerpen gerestaureerd door Werkvorm vzw. Beschermd als varend erfgoed.
O.129 Amandine	Motortreiler, museumschip in Oostende dat het verhaal van de IJslandvisserij vertelt (<i>Van Dijk 2012</i> ²²²⁵⁹⁵)
O.192 Lydie-Madeleine (nu de Hallingdal)	Bouwjaar 1957, motortreiler, gebouwd bij Denye, deels ontmanteld en in slechte staat
O.148 Snipe	Bouwjaar 1958, motortreiler, gebouwd bij Loy
O.116 Caroline	Bouwjaar 1961, motortreiler, werf: De Graeve in Zeebrugge, vist nog steeds
Z-580 Poseidon	Bouwjaar 1963, motortreiler, werf: De Graeve in Zeebrugge, restauratieproject stilgevalen
Crangon	Bouwjaar 1965, motortreiler, werf: De Graeve in Zeebrugge, als eerste schip beschermd als varend erfgoed in 2007, toeristische tochten vanuit Oostende

9.1.3 Bouwkundig erfgoed aan de kust

De belangstelling voor het vrijwaren van bouwkundig erfgoed gaat in België tot de 19de eeuw terug. Het bouwkundige erfgoed aan de kust omvat heel wat componenten die maritiem van aard zijn: onder meer hotels en andere residentiële accommodatie, toeristisch-recreatieve accommodatie en infrastructuur (zie ook thema **Toerisme en recreatie**), kustverdediging (zowel civiel als militair) (zie ook thema's **Veiligheid tegen overstromingen** en **Militair gebruik**), vuurtorens, afwateringssluizen, allerhande maritieme bedrijfsinfrastructuur, etc. De eerste twee vermelde groepen bouwkundig erfgoed aan de kust zijn nauw gekoppeld aan de opkomst van het toerisme in Vlaanderen tijdens de laatste 200 jaar. Vooral vanaf het laatste kwart van de 19de eeuw sloeg dit kusttoerisme echt aan (*Constandt 1986*²⁰⁶⁰⁰¹).

Sinds 1977 wordt het bouwkundig erfgoed van de kustzone stapsgewijs geïnventariseerd (*Maelfait et al. 2012*²²¹⁰¹⁶). Pas vanaf dan krijgt het kwetsbare kusterfgoed meer aandacht (*Cornilly 2005*²⁰⁶⁰⁴⁹). De resultaten van de inventarisatie zijn voor iedereen online raadpleegbaar op: <https://inventaris.onroenderfgoed.be>. Specifiek voor West-Vlaanderen is er het overzichtswerk 'Monumentaal West-Vlaanderen', dat in 3 delen een geïllustreerd overzicht biedt van al de beschermde monumenten en landschappen in de provincie, op het ijkpunt 1 januari 2001. Vooral in boekdeel III gepubliceerd in 2005 komt het kustgebied aan bod (*Cornilly 2005*²⁰⁶⁰⁴⁹). De actualisatie voor de provincie West-Vlaanderen na 1 januari 2001 komt aan bod in het erfgoedtijdschrift '*In de Steigers*'. Een actueel overzicht van de ruimtelijke spreiding van het beschermde bouwkundig erfgoed aan de kust en bijkomende informatie kan geconsulteerd worden op het geo-portaal Onroerend Erfgoed (<https://geo.onroenderfgoed.be/>).

Voor bepaalde groepen van het bouwkundig erfgoed, bijvoorbeeld voor vuurtorens (*Warzée 1999*³⁴³⁵³), militair erfgoed aan de kust uit WO I (*Deseyne 2007*¹⁵⁵⁹³³), de Atlantikwall (*Philippart et al. 2004*²²²⁴⁶⁰), toeristisch erfgoed (*Cornilly 2006*¹²²⁵⁶³) en moderne architectuur (*Cornilly 2007*¹¹⁹⁵⁰²), bestaan er ook thematische overzichtspublicaties, die weliswaar slechts een bloemlezing geven.

Meer en meer wordt ook in het kader van de erfgoedzorg het industrieel archeologisch erfgoed in rekening gebracht. Dit industrieel erfgoed bevat o.a. een aantal typisch maritieme componenten zoals scheepswerven, haveninfrastructuur en visverwerkende bedrijven (*Onderzoeksbalans – Bouwkundig erfgoed*). Door de maritieme ligging kon Vlaanderen tot ver in de 20ste eeuw bogen op een vrij groot aantal scheepswerven die zowel houten als metalen vaartuigen voor binnen-, kust- en zeevaart bouwden. Het onderzoek naar het industrieel erfgoed van de scheepsbouw in Vlaanderen blijft echter beperkt tot enkele gevalsstudies, zoals voor de scheepswerven Van Praet en Van Damme in Baasrode (*Segers 1994*¹⁴⁸⁰²⁷) en een eerste, belangrijk overzicht van de aan visserij gebonden scheepswerven door *Desnerck & Desnerck (1974)*⁹⁶⁰¹ en *Desnerck & Desnerck (1976)*⁹⁶⁰⁶. Baanbrekend werk met betrekking tot de haven van Antwerpen werd verricht door Albert Himler (zie bijvoorbeeld *Himler 1993*⁹⁹⁵⁶⁶, *Asaert et al. 1993*⁹⁹⁵⁴⁶ en *Himler & Moorhamers 1982*¹²³⁵⁶⁶). De andere Vlaamse havens werden in veel mindere mate of veel minder genuanceerd bestudeerd. Ook het industrieel erfgoed gekoppeld aan de zeevisserij (visrokerijen en –verwerkingsbedrijven) werd tot op heden weinig onderzocht. Een overzicht van de historiek van de Belgische oesterkweek wordt gegeven in *Polk (2000)*²⁴⁸⁸³, *Halewyck & Hostyn (1978)*⁶⁴⁷⁵⁴ en *Pirlet (2012)*²²²²⁴⁵, alsook op volgende website: http://www.vliz.be/wiki/Historiek_van_de_Belgische_oesterkweek (zie ook thema Aquacultuur).

9.1.4 Landschappen met erfgoedwaarde

Het kustlandschap tot aan de grens met de Pleistocene zandstreek is bij uitstek een door mensenhanden gerealiseerd landschap. Zonder bedijking en ontwatering zou dit gebied er volledig anders uitzien. De menselijke impact is dus zeer groot, ook al zien sommige gebieden, zoals de Grote Keigenaar te Zandvoorde, er ogenschijnlijk natuurlijk uit (*Cornilly 2005*²⁰⁶⁰⁴⁹). De beschermde landschappen in het kustgebied omvatten heel uiteenlopende gebieden gaande van krekengebieden (Lapscheure, Grote Keigenaar te Zandvoorde), komgrondengebieden (Lampernisse), duingebieden (Westhoekduinen, Houtsaegerduinen te De Panne, Cabour te Adinkerke), getijdengebieden (Zwin en IJzermonding), heidegebieden (Westende), overgangengebieden (Zwinbosjes, Duinenweg/Duinenstraat o.a. te Raversijde) tot specifieke en integraal door mensenhanden gerealiseerde gebieden zoals de Moeren.

Een overzicht van de ruimtelijke spreiding van het gekende landschappelijke erfgoed is te vinden op het geo-portaal onroerend erfgoed (<https://geo.onroenderfgoed.be/>, zie lagen ‘beschermde landschappen’, ‘definitief aangeduide ankerplaatsen’ en ‘landschapsatlas ankerplaatsen’). Een overzicht van de beschermde landschappen in West-Vlaanderen, op het ijkpunt 1 januari 2001, kan gevonden worden in ‘Monumentaal West-Vlaanderen’ (*Cornilly 2005*²⁰⁶⁰⁴⁹). De situatie na 1 januari 2001 wordt bijgehouden in het erfgoedtijdschrift ‘*In de Steigers*’ en in het geo-portaal onroerend erfgoed.

9.1.5 Roerend en immaterieel erfgoed

Onder roerend erfgoed verstaat men historisch waardevolle materiële objecten die meestal terug te vinden zijn in museale collecties, archieven of erfgoedbibliotheken. Musea focussen zich bij hun verzamelbeleid op een bepaald thema. Er zijn musea die zich toespitsen op het historisch verhaal van een stad, regio of land, maar ook musea die zich toeleggen op het verzamelen van kunst, techniek of alledaagse voorwerpen. Een overzicht van de musea aan de kust is te vinden op de provinciale [museumkaart](#). Er zijn een twintigtal musea gevestigd in de kustzone¹, enkele daarvan spitsen zich specifiek toe op de kust. Aan de kust zijn tevens verschillende bibliotheken gevestigd. Sommige daarvan hebben publicaties met historische waarde in hun collectie. Een overzicht van deze collecties is te vinden via de [collectiewijzer](#) van de Vlaamse erfgoedbibliotheek. De [bibliotheek van het VLIZ](#) verzamelt en ontsluit werken over de kust en de zee. De [bibliotheek en documentatiecentrum van het Nationaal Visserijmuseum Oostduinkerke \(NAVIGO\)](#) verzamelt werken over de geschiedenis van de visserij in de breedste zin. Daarnaast zijn ook de archieven van de verschillende bestuursniveaus vaak belangrijke bronnen voor roerend erfgoed en bevinden zich in [de Archiefbank](#) overzichten van private archieven die van belang zijn voor maritiem erfgoed (bv. van de Vrije Visserijscholen). Het rijksarchief bewaart heel wat bescheiden met betrekking tot de kustgemeenten. Een overzicht van deze archieven is te vinden in de doorzoekbare [databank](#). Het provinciaal archief heeft een eigen database,

¹ Hierbij moet vermeld worden dat bepaalde actoren (musea, bibliotheken, archieven, etc.) die niet in de kustzone gelegen zijn, eveneens interessante collecties m.b.t. maritiem en kustgebonden erfgoed bezitten.

Probat, waar naast het archief van de Provincie West-Vlaanderen ook verschillende gemeentearchieven kunnen doorzocht worden (De Haan, Koksijde, Middelkerke, Blankenberge). Het stadsarchief Oostende heeft een eigen *website*. Daarnaast moeten ook de verschillende beeldbanken worden vermeld voor hun rol bij de ontsluiting van historisch beeldmateriaal. De *provinciale beeldbank* bevat foto's van heel wat kustgemeenten. De gemeenten De Panne, Koksijde en Nieuwpoort zijn aangesloten bij de beeldbank *Westhoek verbeeldt* van de erfgoedcel CO7 en Oostende heeft een eigen *beeldbank*. Het initiatief "*een eeuw visserij in België*" van het VLIZ verzamelt historische gegevens over onder meer de aanvoer, besomming en wetgeving van de Belgische visserij (zie ook thema *Visserij*). Tot slot bewaren ook de lokale heemkundige kringen heel wat interessant materiaal, via *Heemkunde Vlaanderen* is een overzicht van alle heemkundige kringen aan de kust te bekijken.

Net zoals sommige gebouwen beschermd worden, kunnen ook waardevolle (deel)collecties of stukken worden beschermd via het topstukkendecreet. De *topstukkenlijst* biedt een overzicht van beschermd roerend erfgoed. Sommige objecten uit de collecties van het NAVIGO en het Museum aan de Stroom (MAS) zijn verder opgenomen in het Nederlandse initiatief *Maritiem digitaal*, het collectie-zoeksysteem van de maritieme wereld.

Immaterieel erfgoed staat voor gewoontes, gebruiken, kennis en praktijken die een groep mensen overerfde of die historisch gegroeid zijn. Dialecten, stoeten of ambachten zijn maar enkele voorbeelden van immaterieel erfgoed. Recent lanceerde de Vlaamse overheid het *Platform voor immaterieel erfgoed in Vlaanderen*. Op deze website is een overzicht te vinden van immaterieel erfgoed dat is opgenomen in de *inventaris immaterieel erfgoed*. Het zijn verenigingen of individuen zelf die een aanvraag indienen om op de inventaris te komen. Op de Vlaamse inventaris staan is een voorwaarde om te kunnen meedingen naar UNESCO-erkenning. Enkele voorbeelden van immaterieel erfgoed aan de kust zijn de garnalvissers te paard van Oostduinkerke en het *carnaval in Blankenberge*.

Typisch kustgebonden immaterieel erfgoed staat momenteel onder druk door verschillende factoren. Zo staat net als de visserijsector ook het visserijerfgoed onder druk. De stijgende brandstofprijzen, toenemende regelgeving en dalende vangsten zorgen ervoor dat heel wat vissers zich beroepsmatig heroriënteren. Hierdoor heeft het immaterieel en roerend erfgoed met betrekking tot de visserij een steeds kleinere voedingsbodemp. Een museum zoals het *NAVIGO* verzamelt alles met betrekking tot de visserij en haar geschiedenis, maar er zijn ook andere initiatieven zoals mondelinge geschiedenisprojecten (*Rappé 2008*¹³⁵⁸⁹⁶, *Strubbe 2011*²¹³¹⁶²) die zich inzetten voor de bewaring van dit erfgoed.

9.2 Beleidscontext

Op internationaal vlak wordt het beleid met betrekking tot cultureel erfgoed in de eerste plaats bepaald door de United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (*UNESCO*). Belangrijke wettelijke instrumenten zijn hierbij het *Verdrag inzake de Bescherming van het Cultureel en Natuurlijk Erfgoed in de Wereld* (1972), de *Conventie betreffende de Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed* (2003) en specifiek voor maritiem en kustgebonden erfgoed het *Verdrag ter Bescherming van Cultureel Erfgoed onder Water* (2001) (zie website UNESCO voor *volledig overzicht* van wettelijke instrumenten). Een *datbank* geactualiseerd door UNESCO, bevat verder heel wat nationale wetten van de lidstaten met betrekking tot cultureel en natuurlijk erfgoed. De Internationale Raad voor Monumenten en Landschappen (*ICOMOS*) is een niet-gouvernementele internationale organisatie die zich inzet voor het behoud van monumenten en sites van de wereld, die nauw samenwerkt met en ook fungeert als adviesorgaan voor UNESCO. ICOMOS bestaat uit een internationaal comité, nationale comités en wetenschappelijke comités. Voor het onderwatererfgoed bestaat er een actief internationaal wetenschappelijk comité, namelijk het '*International Committee on the Underwater Cultural Heritage*' (*ICUCH*) dat de promotie van de conventie van 2001 als één van zijn basistaken heeft.

Het belangrijkste wetgevende kader voor activiteiten op zee is het *VN-Zeerechtverdrag* (UNCLOS, 1982). In dit haast mondiaal geratificeerd verdrag werden ook twee clausules omtrent erfgoed opgenomen. De *UNESCO-Conventie* met betrekking tot de bescherming van het onderwatererfgoed heeft de bedoeling om UNCLOS verder aan te vullen en te specificeren wat betreft het cultureel erfgoed onder water.

Op Europees niveau wordt het beleid omtrent cultureel erfgoed onder meer uitgewerkt door het Directoraat-Generaal Educatie en Cultuur (*DG-EAC*) van de Europese Commissie, dat echter pas recentelijk ook onroerend erfgoed (landschappen, bouwkundig erfgoed en archeologisch erfgoed) als onderdeel van het cultureel erfgoed is gaan beschouwen. Daarnaast speelt vooral de *Raad van Europa (culture, heritage and diversity)* een zeer belangrijke rol met erfgoedverdragen als de '*Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe (Granada, 1985)*',

'*Convention for the Protection of the Archaeological Heritage of Europe (revised) (Valletta, 1992)*', '*Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro, 2005)*' en de *European Landscape Convention (Firenze, 2000)* (zie [website](#) voor overzicht Europese wetgeving cultureel erfgoed). Het *Europese Erfgoed Netwerk* (HEREIN) is een permanent informatiesysteem dat overheidsinstellingen van de lidstaten die verantwoordelijk zijn voor cultureel erfgoed (met een focus op het architecturale en archeologische erfgoed) samenbrengt onder de paraplu van de Raad van Europa. Het HEREIN netwerk geeft eveneens een overzicht van het erfgoedbeleid in de lidstaten ([voorbeeld voor Vlaanderen](#)).

In België valt de bevoegdheid voor onroerend cultureel erfgoed onder de gewesten, voor roerend en immaterieel cultureel erfgoed valt die onder de gemeenschappen. Voor het beheer van het archeologische erfgoed in het deel van de Noordzee onder Belgisch toezicht (federale bevoegdheid) werd op 5 oktober 2004 een samenwerkingsovereenkomst gesloten tussen de federale minister voor Noordzee-aangelegenheden en de Vlaamse minister voor Ruimtelijke ordening en erfgoed.

In dit kader is ook de *wet van 9 april 2007* betreffende de vondst en de bescherming van wrakken van belang. Deze wet wordt in de loop van 2013 herzien en aangepast, onder meer in functie van de ratificatie door België van de *UNESCO-Conventie* voor de bescherming van het cultureel erfgoed onder water (2013).

In Vlaanderen vallen de bevoegdheden voor onroerend, roerend en immaterieel erfgoed onder verschillende instanties: In het Beleidsdomein Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed (*RWO*), staat het [agentschap Onroerend Erfgoed](#) zowel in voor de beleidsvoorbereiding en -evaluatie als voor de beleidsuitvoering (beleidsgericht wetenschappelijk onderzoek, inventarisatie, bescherming, ondersteuning van het beheer en communicatie) inzake onroerend erfgoed. Het agentschap voert deze taken sinds 1 januari 2013 op een geïntegreerde manier uit. Het [agentschap Inspectie RWO](#) is belast met de aspecten handhaving en toezicht.

Het Departement Cultuur, Jeugd, Sport en Media (*CJSM*) staat in voor het beleid op het vlak van roerend en immaterieel erfgoed. Het [Agentschap Kunsten en Erfgoed \(Afdeling Erfgoed\)](#) neemt de beleidsvoorbereiding en beleidsuitvoering inzake roerend en immaterieel erfgoed op zich. Het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed (*FARO*) vervult een intermediaire rol tussen het cultureel-erfgoedveld (roerend en immaterieel erfgoed) en de overheid, ondersteunt de cultureel-erfgoedorganisaties, lokale en provinciale besturen en beheerders van cultureel erfgoed en stimuleert de ontwikkeling van het cultureel-erfgoedveld.

De [beleidsnota onroerend erfgoed \(2009 – 2014\)](#) ²¹⁴⁷⁸⁸, de [beleidsnota cultuur \(2009 – 2014\)](#) ²¹⁴⁷⁹¹ en de [visienota voor immaterieel cultureel erfgoed](#) ²¹⁴⁵⁹¹ bevatten de krachtlijnen van het erfgoed- en cultuurbeleid in Vlaanderen. Belangrijke wetgevende documenten op Vlaams niveau zijn de drie decreten over onroerend erfgoed (*Monumentendecreet* van 1976 (*decreet van 3 maart 1976*), *Archeologiedecreet* van 1993 (*decreet van 30 juni 1993*) en *Landschapsdecreet* van 1996 (*decreet van 16 april 1996*)), het *Erfgoeddecreet* (*decreet van 6 juli 2012*, houdende het Vlaams cultureel-erfgoedbeleid), het *Topstukkendecreet* (*decreet van 24 januari 2003*, bescherming cultureel erfgoed omwille van zijn bijzondere waarde in Vlaanderen) en het *decreet van 29 maart 2002 tot bescherming van het varend erfgoed (Provincie West-Vlaanderen (2008))* ¹²⁶¹⁵⁰, meer informatie: overzicht [Wet-, decreet- en regelgeving: Monumenten, Stads- en Dorpsgezichten Landschappen, Archeologie en Varend Erfgoed 2012](#) ²²⁵⁴⁸¹).

De Vlaamse regering engageerde zich in het Regeerakkoord 2009-2014 om voor onroerend erfgoed een nieuw overkoepelend decreet op te stellen dat de drie bovenvermelde decreten met betrekking tot onroerend erfgoed (*Monumentendecreet* van 1976, *Archeologiedecreet* van 1993 en *Landschapsdecreet* van 1996) zou vervangen. Dit nieuwe wetgevend initiatief bereikte in januari 2013 het statuut van ontwerpdecreet. Het nieuwe onroerend erfgoed ontwerpdecreet bevat een nieuwe, integrale benadering van het onroerend erfgoed. Het vervangt de drie bestaande decreten en een wet uit 1931 op het behoud van monumenten en landschappen (*wet van 7 augustus 1931*).

De [Provincie West-Vlaanderen](#) staat in voor het depotbeleid en zet in op maritiem erfgoed door eigen projecten uit te werken waarbij dan kustactoren kunnen aansluiten.

9.3 Ruimtegebruik

9.3.1 Maritieme archeologie

De geografische positie van het maritiem erfgoed in mariene gebieden wordt bijgehouden in een aantal databanken. Deze spelen eveneens een belangrijke rol bij de besluitvorming op het vlak van beleid en het beheer. Bij twee Europese

projecten was er ook betrokkenheid vanuit Vlaanderen: het project *Archeologische Atlas van de 2 Zeeën* (waarin het maritiem archeologisch erfgoed in Frankrijk, Engeland en België grensoverschrijdend in kaart werd gebracht) en het *MACHU project* (Managing Cultural Heritage Underwater) waarin een geografisch informatie systeem (GIS) werd opgezet met de positie van onderwater cultureel erfgoed uit Europese zeeën.

Wat het BNZ betreft, zijn er drie databanken die gestructureerd informatie aanbieden: www.maritieme-archeologie.be, <http://www.vlaamsehydrografie.be/wrakkendatabank.htm> en www.wrecksite.eu.

Wat maritiem erfgoed betreft, is het niet voor de hand liggend om specifieke ruimte op zee voor dit doel te gaan claimen. Veeleer lijkt het aangewezen om te profiteren van de bestaande beschermende maatregelen om ook een representatief staal van het onderwatererfgoed in situ te bewaren en te beschermen. Het is hierbij de bedoeling dat wanneer onderwatererfgoed om dwingende redenen toch moet verdwijnen, het dan de gepaste zorgen krijgt en niet ongecontroleerd verdwijnt.

9.3.2 Bouwkundig erfgoed aan de kust

Op het nieuwe geo-portaal van het agentschap Onroerend Erfgoed (<https://geo.onroenderfgoed.be>) wordt een overzicht geboden van de geografische situering van het bouwkundig erfgoed in het kustgebied. Via doorklikfuncties kan bijkomende informatie bekomen worden over de gelokaliseerde erfgoedelementen.

9.3.3 Landschappen met erfgoedwaarde

In de *landschapsatlas* zijn de waardevolle landschappen van Vlaanderen op het eind van de 20^e eeuw geïnventariseerd. Deze atlas bestrijkt het volledige Vlaamse gebied met uitzondering van de stedelijke kernen en de dicht bebouwde agglomeraties. Op het nieuwe geo-portaal van het agentschap Onroerend Erfgoed (<https://geo.onroenderfgoed.be>) wordt een overzicht geboden van de geografische situering van de landschappen met erfgoedwaarde.

9.4 Maatschappelijk belang

Ondanks het feit dat het belang van erfgoed algemeen erkend wordt, zijn de economische betekenis van erfgoed, de baten en het maatschappelijk terugverdieneffect vaak onbekend. In de studie van *De Baerdemaeker et al. (2011)*²¹⁴⁵⁹⁵ wordt de sociaal-economische impact van het onroerend erfgoed (beleid) in Vlaanderen behandeld.

Voor de kustzone zijn in de eerste plaats de economische baten met betrekking tot het kusttoerisme bekend (zie ook thema *Toerisme en recreatie*). Volgens *De Baerdemaeker et al. (2011)*²¹⁴⁵⁹⁵ waren in 2009, 189.229 (of 10% van de) hotelovernachtingen aan de kust gerelateerd aan de aanwezigheid van onroerend erfgoed. Samen met dagtoeristen en recreanten zou erfgoedtoerisme aan de kust dan goed zijn voor meer dan 2 miljoen bezoekers per jaar, waarbij de totale erfgoedgerelateerde toeristische bestedingen bijna 60 miljoen euro bedragen. In het *trendrapport KiTS Kust (2006-2011)*²²⁵³⁷⁶ zijn cijfers beschikbaar over het aantal bezoekers aan culturele attracties aan de kust (zie ook thema *Toerisme en recreatie*). Volgens *Maes et al. (2005)*⁷⁸²⁷⁹ (*GAUFRE project BELSPO*) creëren ook de vele scheepswrakken in het BNZ een toeristische omzet. Die is echter vrij diffuus en valt daarom moeilijk in te schatten.

Over de overige aspecten van het maatschappelijk belang van cultureel erfgoed in de kustzone is minder bekend en zijn enkel disparate cijfers en informatie aanwezig:

- Volgens *Maelfait et al. (2012)*²²¹⁰¹⁶ werd tussen 2008 en 2010 meer dan 4 miljoen euro uitgetrokken voor de premies van de Vlaamse overheid voor restauratie en onderhoud van onroerend erfgoed in de kustzone;
- De nabijheid van onroerend erfgoed zorgt voor een aangenamere woonomgeving en beïnvloedt hierdoor de waarde van woningen (zie ook thema *Sociale en economische omgeving*). In De Panne, waar 44% van de gemeentelijke oppervlakte beschermd is (in deze variabele weegt vooral het landschappelijk erfgoed door t.o.v. het bouwkundig erfgoed), zou een woning bijna 21.000 euro meerwaarde toebedeeld krijgen. In Knokke-Heist is dat 17% en krijgt een woning ongeveer 8.300 euro meerwaarde (*De Baerdemaeker et al. 2011*²¹⁴⁵⁹⁵);
- In een aantal historische scheepswerven worden projecten rond sociale tewerkstelling uitgewerkt;
- Musea worden ook ingeschakeld in het onderwijs. Er zijn echter geen gegevens beschikbaar met betrekking tot de impact hiervan.

9.5 Duurzaam gebruik

9.5.1 Maritieme archeologie

Tot op heden werd slechts minimaal rekening gehouden met het erfgoed in zee en onder water, vooral vanwege de onbekendheid ervan. In het BNZ zijn tot nog toe dan ook geen erfgoedsites beschermd. Er zijn recent echter een aantal nieuwe wetgevende initiatieven die hier op korte termijn verandering in zullen brengen: de in voorbereiding zijnde nieuwe Belgische wetgeving omtrent het cultureel erfgoed in zee (de zgn. 'Wrakkenwet', *wet van 9 april 2007*) alsook de ratificatie door België (2013) van de *UNESCO-Convention* (Parijs, 2001) ter bescherming van het cultureel erfgoed onder water en de aanpassing van de wet op het mariene milieu in functie van Mariene Ruimtelijke Planning op zee (*wet van 20 januari 1999*).

Het is niet de bedoeling om specifieke bijkomende ruimteclaims te gaan leggen in de Noordzee, veeleer wordt bekeken hoe kan ingespeeld worden op reeds van kracht zijnde, beschermende maatregelen om tot een meervoudig gebruik van bepaalde zones in zee te komen.

9.5.2 Varend erfgoed (inclusief historische scheepsbouw)

Aanvankelijk werden enkele schepen die onroerend waren geworden als monument beschermd. Drijvende of varende schepen, die in principe behoren tot het roerend cultureel erfgoed, konden evenwel nog niet beschermd worden op basis van het *decreet van 3 maart 1976* tot bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten. Er werd dan ook gestreefd naar een apart decreet voor de bescherming van het varend erfgoed. Dit decreet kwam op 29 maart 2002 tot stand. Het decreet op het varend erfgoed (*decreet van 29 maart 2002*) en het uitvoeringsbesluit van 4 juni 2004 voorzien in de aanmoediging van eigenaars van varend erfgoed door hun vaartuig te beschermen en een beheersovereenkomst uit te werken die premies mogelijk maakt. Het varend erfgoedbeleid wordt uitgevoerd door het agentschap Onroerend Erfgoed. Er werd een aparte afdeling van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen opgericht voor adviezen aan de minister over het varend erfgoed (de zogenaamde vierde afdeling). Om tot een verantwoord beschermingsbeleid te komen, werd een inventaris van het varend erfgoed aangelegd (zal ontsloten worden binnen de inventaris onroerend erfgoed: <https://inventaris.onroenderfgoed.be/>).

Tot het voorjaar van 2013 werden in totaal vijf schepen als monument beschermd en werden veertien vaartuigen definitief beschermd als varend erfgoed. Negen bijkomende schepen werden voorlopig beschermd. De definitieve bescherming volgt in principe binnen het jaar. Natuurlijk hebben niet alle beschermde en geïnventariseerde vaartuigen met de kust te maken. Ook andere sectoren zoals de binnenscheepvaart komen in deze cijfers aan bod.

9.5.3 Bouwkundig erfgoed aan de kust

Door de steeds toenemende schaarste aan open ruimte aan de kust, komt het resterende erfgoed zowel in de kustgemeenten als in de hinterlandgemeenten steeds meer onder druk te staan (*Maelfait et al. 2012*²²¹⁰¹⁶). Belangrijke wetgevende instrumenten om het onroerend erfgoed te beschermen zijn: het *Monumentendecreet* van 1976 (*decreet van 3 maart 1976*), het *Archeologiedecreet* van 1993 (*decreet van 30 juni 1993*), het *Landschapsdecreet* van 1996 (*decreet van 16 april 1996*) en de *wet van 7 augustus 1931* op het behoud van monumenten en landschappen. Sinds 2009 wordt het bouwkundig erfgoed uit de inventaris (<https://inventaris.onroenderfgoed.be>) vastgesteld, waardoor die juridische gevolgen krijgt: slopen wordt minder evident (mits enkele uitzonderingen) en een functiewijziging wordt dan weer gemakkelijker, als die het behoud van de erfgoedwaarde ten goede komt (*Maelfait et al. 2012*²²¹⁰¹⁶).

9.5.4 Landschappen met erfgoedwaarde

De schaarste aan open ruimte geldt vanzelfsprekend ook voor de landschappen met erfgoedwaarde. Behalve de beschermde landschappen die naast een erfgoedwaarde meestal ook een grote natuurwaarde hebben, wordt momenteel vanuit de onroerend-erfgoedsector vooral ingezet op het instrument van de ankerplaatsen. Deze vormen, na de aanduiding door de Vlaamse minister bevoegd voor Onroerend Erfgoed, de insteek vanuit deze sector voor het overleg in het kader van AGNAS (Afbakenen van de gebieden van de natuurlijke en agrarische structuur in het *Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen*).

Een ankerplaats is een waardevol landschap met een geheel van erfgoedelementen (landschappelijk, bouwkundig, archeologisch, maritiem). Een ankerplaats staat beschreven in de [landschapsatlas](#), maar krijgt pas een juridisch statuut bij de 'aanduiding'. Vanaf dan is de lokale overheid verplicht om er rekening mee te houden bij de opmaak van een Ruimtelijk Uitvoeringsplan (RUP). Van zodra een ankerplaats wordt opgenomen in een RUP wordt het een erfgoedlandschap genoemd (artikel 27 t.e.m. 30). Dit betekent dat de landschapswaarden en –kenmerken van de ankerplaats zijn omgezet in stedenbouwkundige voorschriften. Via deze weg is het mogelijk ervoor te zorgen dat duurzaam omgesprongen wordt met het landschappelijk erfgoed. Meer informatie omtrent beschermde landschappen is te vinden in de [brochure Beschermde landschappen \(2003\)](#) ¹⁴³⁰⁹⁴.

9.5.5 Roerend en immaterieel erfgoed

De [topstukkenlijst](#) bevat enkele honderden stukken of (deel)collecties. Een aantal hiervan zijn gelinkt aan de kust. Het gaat voornamelijk over schilderijen van Ensor, Permeke en Spilliaert uit de collectie van Mu.Zee. Om erkend te worden als topstuk moet een object beantwoorden aan strenge selectiecriteria. Het moet zowel zeldzaam als onmisbaar zijn. Voor restauraties aan topstukken kunnen subsidies worden aangevraagd ([decreet van 24 januari 2003](#)).

Er is heel wat roerend erfgoed dat niet op de topstukkenlijst terechtkomt. Sinds enkele jaren bouwt de provincie West-Vlaanderen daarom, met de steun van de Vlaamse overheid, een [depotbeleid](#) uit (meer informatie: [Steen & Van den Nieuwenhof 2008](#) ²²⁵⁴⁸⁰). Dat beleid spitst zich toe op twee lijnen, enerzijds de registratie van het roerend erfgoed in bezit van musea, lokale erfgoedverenigingen en andere erfgoedbeheerders en anderzijds het behoud en beheer van deze stukken. Om de musea en erfgoedverenigingen bij te staan bij de registratie van hun collectie werd de erfgoeddatabank [www.erfgoedinzicht.be](#) ontwikkeld. Regionale depots moeten op termijn een onderdak bieden aan enkele stukken of (deel)collecties van musea en lokale erfgoedverenigingen. In Koksijde, in de voormalige kapel Ster der Zee, wordt hiervoor een regionaal archeologisch depot ingericht dat tegen 2014 klaar moet zijn.

De inventaris van het immaterieel erfgoed bevat momenteel 33 onderdelen, 2 hiervan zijn specifiek voor de kust: Het carnaval van Blankenberge en de garnaalvisserij te paard in Koksijde. De inventaris wordt opgesteld volgens het bottom-up principe. Organisaties of individuen moeten zelf een aanvraag indienen om een element van immaterieel cultureel erfgoed te laten opnemen in de inventaris. Elementen die in de Inventaris zijn opgenomen, moeten jaarlijks een voortgangsrapport indienen met informatie over de recent uitgevoerde en geplande activiteiten op het vlak van de borging van het element. Vooralsnog vergroot opname in de inventaris enkel de zichtbaarheid van het element. Een plaats op de inventaris geldt wel als voorwaarde om te kunnen worden opgenomen op de [UNESCO lijst voor immaterieel erfgoed](#).

Referentielijst wetgeving

Tabel met internationale overeenkomsten, verdragen, conventies, etc.

INTERNATIONALE OVEREENKOMSTEN, VERDRAGEN, CONVENTIES, ...			
Afkorting (indien beschikbaar)	Titel	Jaar afsluiting	Jaar inwerkingtreding
	<i>Verdrag inzake de Bescherming van het Cultureel en Natuurlijk Erfgoed in de Wereld</i>	1972	1996 (ratificatie België)
<i>VN-Zeerechtverdrag (UNCLOS)</i>	Verdrag van de Verenigde Naties inzake het recht van de zee	1982	1994
	<i>Verdrag ter Bescherming van Cultureel Erfgoed onder Water</i>	2001	
	<i>Conventie betreffende de Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed</i>	2003	2006 (aanvaarding door België)

Tabel met de Europese wetgeving. Voor de geconsolideerde teksten van deze wetgeving verwijzen we naar [Eurlax](#).

WETGEVING RAAD VAN EUROPA			
Afkorting (indien beschikbaar)	Titel	Jaar afsluiting	Jaar inwerkingtreding
<i>Conventie van Granada</i>	Overeenkomst inzake het behoud van het architectonische erfgoed van Europa	1985	1987
<i>Conventie van La Valetta</i>	Europees Verdrag inzake de bescherming van het archeologisch erfgoed	1992	1995
<i>Conventie van Firenze</i>	Europees landschapsverdrag	2000	2004
<i>Kaderconventie van Faro</i>	Kaderconventie over de Waarde van Cultureel Erfgoed voor de Samenleving	2005	2011

Tabel met Belgische en Vlaamse wetgeving. Voor de geconsolideerde teksten van deze wetgeving verwijzen we naar het [Belgisch staatsblad](#) en de [Justel-databanken](#).

BELGISCHE EN VLAAMSE WETGEVING	
Datum wetgeving	Titel
Wetten	
Wet van 7 augustus 1931	Wet op het behoud van monumenten en landschappen
Wet van 20 januari 1999	Wet ter bescherming van het mariene milieu [en ter organisatie van de mariene ruimtelijke planning] in de zeegebieden onder de rechtsbevoegdheid van België.
Wet van 9 april 2007	Wet betreffende de vondst en de bescherming van wrakken
Decreten	
Decreet van 3 maart 1976	Decreet tot bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten
Decreet van 30 juni 1993	Decreet houdende bescherming van het archeologisch patrimonium
Decreet van 16 april 1996	Decreet betreffende de landschapszorg
Decreet van 29 maart 2002	Decreet tot bescherming van varend erfgoed
Decreet van 24 januari 2003	Decreet houdende bescherming van het roerend cultureel erfgoed van uitzonderlijk belang (topstukkendecreet)
Decreet van 16 juli 2010	Decreet houdende instemming met het verdrag ter bescherming van het cultureel erfgoed onder water, aangenomen in Parijs op 2 november 2001
Decreet van 6 juli 2012	Decreet houdende het Vlaams cultureel-erfgoedbeleid (erfgoeddecreet)

